

*Sønderjysk
Skolemuseum*

**ÅRSSKRIFT 2006
2. ÅRGANG**

ISSN: 1901-9467

Udgivet af Fonden Sønderjysk Skolemuseum og
Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot.

Redaktionskomiteen består af: Lorens Caspersen, Aksel
Gyldenkærne,
Margit Hagelsø, Ole Nedergaard og Bodil Jakobsen
(ansvarshavende).

Årsskriftet udgives i et oplag på 500 eksemplarer.

Der kan citeres fra årsskriftet med kildeangivelse.

Trykt hos: Toptryk Grafisk.

Forside: Flaghejsning ved Sønderjysk Skolemuseums indvielse.

Bagside: Børn på besøg i skolestuen.

ÅRSSKRIFT 2006
2. ÅRGANG

ISSN: 1901-9467

INDHOLD:

Om indvielsen.....	5
af Bodil Jakobsen	
De sønderjyske lærere omkring Genforeningen	7
af dr. phil. Erik Nørr	
Anne Fredsted om sin lærer i Neder Lerte skole.....	20
af Lorens Caspersen	
Folkeskolepolitikken i Det tyske Kejserrige.....	21
af Sandra Horn	
Overgangen fra tysk til dansk skole.....	26
v. Bent Aage Jørgensen	
Erindringer fra Over Lerte Skole 1924-31	31
v. Margit Hagelsø	
Om skolen i Over Lerte fra 1856 og skolen fra 1907	36
af Aksel Gyldenkærne	
Sønderjysk Skolemuseum	41

SØNDERJYSK SKOLEMUSEUM BLEV INDVIET DEN 31. AUGUST 2006.

På en smuk sensommerdag blev Sønderjysk Skolemuseum indviet. I haven bød fondens formand Bodil Jakobsen velkommen og flaget blev hejst af 2 gamle elever, Christian Pedersen, Vejle og Thora Bertelsen fra Vejen.

Borgmester Nis Mikkelsen gik forrest ind i skolestuen, og efter at have klippet det røde bånd, over – det var spændt ud foran katederet – indviede han skolemuseet.

Bodil Jakobsen fortalte om Sønderjysk Skolemuseums tilblivelse og takkede fonde og sponsorer, Vojens Kommune, Museet på Sønderborg Slot, håndværkerne, arkitekten og alle de mange frivillige, som har arbejdet på bygningerne og

omgivelserne. Skolemuseet er alene blevet til ved fælles indsats og de mange gaver, der er modtaget.

Dr. phil. Erik Nørr holdt forelæsning over lærernes forhold i forbindelse med genforeningen – foredraget er trykt i dette nummer af årsskriftet.

Efter et frikvarter tog Viggo Riber-Hansen, formand for Støtteforeningen Sønderjysk Skolemuseums Venner, ordet. Hammelev skoles kor under ledelse af Erik Hansen underholdt med moderne toner, som fik mange til at vugge med i rytmen. Derefter var ordet frit, og med glæde modtog man håndslag fra Deutsches Schulmuseum i Aabenraa om fremtidigt samarbejde, afdelingsleder på Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, Peter Dragsbo, glædede sig over, at Skolemuseet var blevet til virkelighed og så frem til det fortsatte samarbejde. Helge Jensen, Døstrup fortalte for H.P. Hanssens Mindefond om bidraget til, at Skolemuseet havde fået en rigtig skolekakkellovn og udtrykte forventning om, at skolestuen også kunne tjene som forsamlingslokale i vore dage, og Bendt Gammeltoft-Hansen, Dansk Klokkemuseum, glædede sig over nabo- og faderskabet til det ny museum. Helle Kersting, Dansk Klokkemuseum, overrakte en nystøbt skoleklokke til Skolemuseet. Klokken bruges til at ringe ind, når skoleklasser besøger museet.

Mange mennesker var kommet til indvielsen – hen ved 150 – og det kunne knibe at rumme alle i skolestuen. Støtteforeningen havde indkøbt et telt, hvor der under frikvarteret blev serveret en forfriskning. I skolestuen forsøgte mange velvoksne personer at klemme sig ned i de faste skolebænke. Det viste sig, at bænkerne nok er tiltænkt mindre størrelser.

Indvielsen var en god dag, som bekræftede Fond og Støtteforening i, at det er rigtigt at etablere et Sønderjysk Skolemuseum – ikke blot som en udstilling af genstande, men også som et levende sted, hvor der forskes og fortælles sønderjysk skolehistorie og tillige som et tilbud om samlingssted til lokalbefolkningen.

Vi siger tak til alle, der har medvirket til, at Sønderjysk Skolemuseum er blevet til, og kan se frem til mange gode dage og år.

Bodil Jakobsen

DE SØNDERJYSKE LÆRERE OMKRING GENFORENINGEN

Mit emne i dag er den særlige sønderjyske skoleordning og lærerspørgsmålet omkring Genforeningen i 1920. Som født sønderjyde vil jeg tage udgangspunkt i min egen skoletid i Nordborg i 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne. Der var endnu i lærerkorpset fem lærere i Nordborg, som havde været ansat siden Genforeningen, hvoraf den ene var tyskuddannet og havde været ved skolen siden 1909. Dette er et eksempel på, at lærere kan være ansat ved en skole over meget lang tid.

Lærerspørgsmålets betydning for store skolereformer/ved skift af nationalitet

Ved større skolereformer kan det være et forsinkende eller ligefrem forhindrende moment, at man ikke har lærerne hertil. De hidtidige lærere er uddannet for længe siden i det gamle system, og de sidder måske i lærerstillingerne 30-40 år endnu. I virkeligheden skal reformer forberedes forud ved ændringer i læreruddannelsen, hvilket normalt ikke sker. Bl.a. derfor er skolereformer i Danmark normalt ikke nogen revolution, men en proces over længere tid.

Naturligvis kunne man gøre noget mere drastisk – at afskedige alle lærere og ansætte nogle nye, men hvor skulle man få dem fra? Og afskedigelserne ville få store menneskelige konsekvenser. En total udskiftning ville heller ikke fungere i praksis.

Det største brud i skolevæsenet sker ved skift af nationalitet – og også her stod man i højeste grad med et lærerproblem – kunne man bruge de hidtidige lærere, eller skulle man skaffe sig nogle nye: Her drejede det sig ikke kun om kundskaber, men også om sprog og sindelag.

Erfaringerne med total udskiftning var ikke gode: Sprogreskripterne fra 1850'erne havde betydet udskiftning af de tyske lærere med dansk-uddannede i Mellemslesvig, men det var vanskeligt for disse at fungere, og de var blevet udskiftet igen efter 1864. Længere nordpå havde lærerne fået lov til at blive, hvis de ville aflægge troskabsed over for den preussiske konge, men senere ansættelser var blevet præget af de nye

forhold: Efter 1888 måtte der kun undervises på dansk i 2 timer religion om ugen, og seminarieuddannelsen var blevet tysk (også i Tønder og Haderslev). Der blev også ansat mange lærere uddannet ved seminarier længere sydpå. Mange af lærerne deltog på den tyske side i nationalitetskampen. Der var også dansksindede lærere, men disse måtte skjule deres nationalitet, hvis de ikke ville miste deres stilling.

Det store spørgsmål var, hvordan man ved Genforeningen skulle forholde sig med disse lærere ved overgangen til dansk skole. Men før jeg kommer ind på det, er det nødvendigt at sige lidt om den særlige sønderjyske skoleordning.

Den sønderjyske skoleordning

Overgangen fra tysk til dansk skole var præget af den lange ventetid. Fra våbenstilstandsdagen 11. november 1918 gik der mere end 1½ år. Først ventede man på underskrivningen af Versaillesfreden, derefter folkeafstemningerne og den endelige genforenings ikrafttræden. I denne periode opstod der et vakuum, da de tyske myndigheder gradvist strammede grebet, og det danske undervisningsministerium endnu ikke havde taget over.

I denne situation tog sønderjyderne selv initiativet og var i høj grad selv med til at bestemme den nye skoleordnings indhold. Allerede i november 1918 nedsatte Vælgerforeningen et skoleudvalg med Hans Jepsen Christensen som formand, og dette udvalg var med til at udarbejde hovedlinjerne i den nye skoleordning. Hovedkravet var, at lokalbefolkningen selv skulle bestemme over deres børns skoles fremtid:

Resultatet blev den sønderjyske skolelov af 30. juni 1920, eller som dens fuldstændige titel var: ”Lov om nogle bestemmelser med hensyn til en midlertidig ordning af folkeskolens administration i de sønderjyske Landsdele”.

Loven afveg på fire hovedpunkter fra den danske skolelovgivning:

1. De små skoler. Generelt var der i Sønderjylland mange små skoler med en enkelt lærer eller en lærer og en lærerinde – disse skoler fik lov til at fortsætte – som billedet på omslaget af min bog ”Genforeningens bedste gave” fra Gejlå Skole, var der helt ned til 10 elever.

2. Befolkningens medvirken – valgte skolekommissioner.

Til at føre tilsyn med den offentlige skole og med privatundervisningen skulle der vælges en skolekommission: 7 medlemmer i købstæder og flækker; 5 medlemmer på landet.

I forhold til Danmark var skolekommissionsdistriktet mindre (svarende stort set til et skoledistrikt), alle medlemmer skulle vælges ved direkte valg. Der var således ingen sognepræst som født formand og ingen sognerådsudpegede medlemmer. Befolkningen valgte selv. Skolekommissionerne i Sønderjylland fik en mere central placering end de havde nord for Kongeåen. Dette kom bl.a. til udtryk på to områder: a) medvirken ved læreransættelser; b) udarbejdelse af skoleplaner og undervisningsplaner.

3. Amtsskolekonsulenter i stedet for provsterne. De fungerede som forretningsførere for skoledirektionerne, og de varetog tilsynet med de enkelte skoler.

Syd for Kongeåen fik de særligt udpegede amtsskolekonsulenter i høj grad betydning for den sønderjyske skole i overgangstiden, især fordi der blev udpeget tre betydelige personligheder til embederne: Ludvig Mortensen i Haderslev amt, Nic. Svendsen i Tønder Amt og N.J. Nielsen i Sønderborg og Aabenraa amter.

4. Den sidste særlige ordning i den sønderjyske skolelov, jeg vil nævne, er ordningen af det tysksprogede skolevæsen:

1. 10 % af forældrene i et skoledistrikt kunne kræve en afstemning om en tysksproget afdeling i kommuneskolen, og denne skulle indføres, hvis 20 % stemte for det.

2. Efter friskoleloven skulle der også være mulighed for at oprette tyske privatskoler.
3. Skoleloven indeholdt bestemmelser om muligheden for tyskundervisning i de dansksprogede skoleafdelinger og danskundervisning i de tysksprogede skoleafdelinger. I mange kommuneskoler på landet blev der således indført fremmedsprogsundervisning i tysk – noget, der ellers nord for Kongeåen først kom med skoleloven af 1958.

På en række områder var skolevæsenet i Sønderjylland anderledes end i det øvrige land, og den sønderjyske skole blev på en række områder inspiration for tilsvarende ordninger i resten af landet. Derfor er der gode grunde til at oprette et særligt sønderjysk skolemuseum.

Lærerspørgsmålet

En del af problemet havde løst sig selv:

1. Mange lærere var indkaldt til krigstjeneste, og en del af dem var faldet i krigen (gjaldt både tysk- og dansksindede).

2. En del lærere var ældre og kunne lade sig pensionere ved Genforeningen.

3. De mest aktive tysksindede vidste, hvilken vej vinden blæste, og havde skyndt sig at skaffe sig embede sydpå – eller stod klar til at gøre det efter Genforeningen.

Undervisningen var i 1918-20 mange steder præget af kaos, da der manglede lærere. I Sønderborg var der op til 70 elever i klasserne, og politiet måtte flere gange tilkaldes for at bringe orden blandt gemytterne. Man måtte anvende tilfældige vikarer 1918-20 (lærerkoner, gamle mænd, tilfældige folk fra Danmark). Mange plattenslagere meldte sig – folk, der ikke kunne få stilling i Danmark, folk uden færdig læreruddannelse, folk, der ikke egnede sig til at være lærere – sammen med gode lærere, der ville gøre en indsats i Sønderjylland.

Det var vanskeligt for lokale folk at kunne vælge den rette vikar. Derfor blev det af Skoleudvalget bestemt, at alle, der nordfra ønskede ansættelse i Sønderjylland, skulle skrive til højskoleforstander Jacob Appel i Askov, der så ville henvise til steder i Sønderjylland, hvor der var behov for en lærer.

Hvordan skulle man finde ud af befolkningens holdning til deres hidtidige lærere? Der blev iværksat en hemmelig spørgeskemaundersøgelse via Skoleforeningens tillidsmænd (her var Jepsen Christensen også formand – og skemaerne skulle derfor sendes til ham).

Skoleforeningens tillidsmænd skulle besvare tre spørgsmål om lærerne i den preussiske tid (de såkaldte slesvigske lærere):

1. Ønsker man at beholde nogen af de i sognet værende lærere eller lærerinder?
2. Mangler der allerede lærere eller lærerinder i sognet?
3. Er man fra sognets side allerede trådt i forbindelse med en bestemt lærer eller lærerinde i Danmark, for at få ham eller hende som lærerkraft i sognet?

Besvarelsene gav de sønderjyske skolepolitikere et godt fingerpeg om situationen. De ligger i dag i Hans Jepsen Christensens privatarkiv. Jeg har til dette foredrag gennemgået materialet fra Haderslev Amt og skal her nævne tre eksempler, som fortæller om både positiv og negativ holdning til de gamle lærere:

Eksempel 1: Søbækled Skole i Dover Kommune:

1. Nej. Han taler dårlig dansk, og der er vist ingen stemning for at beholde ham. Han ønsker nu også at flytte bort, da han ikke mener selv at kunne udfylde pladsen.

2. Ja, der mangler en lærer, når den nuværende rejser bort, og da børnetallet er over 70, kan der godt blive brug for en lærerinde forudved.

3. I så henseende er der ikke gjort noget fra kommunens side.
[Læreren W.H. Philippsen fik i 1920 ansættelse i Holsten].

Eksempel 2: Bevtoft sogn:

Af sognets fem lærere er der kun én, der ønsker at blive, de andre er borte.

Der er allerede antaget lærere fra Danmark til de forskellige skoler.

Her i Bevtoft Skole har vi antaget en dansk lærer – skrev tillidsmanden – og lovet at indstille ham som Nr. 1 til valg, så snart førstelærerembedet bliver ledigt. Degn og førstelærer Jensen er f.t. på et måneds kursus i Kbh., men vi kan ikke bruge ham her.

Et vedlagt privatbrev fra tillidsmand N.R. Thielsen uddybede holdningen til førstelæreren:

”Vi vilde jo helst så snart vi kan, men nogenlunde lempeligt, se at slippe af med den nuværende Degn. Han er 56 Aar gl., et skikkeligt Menneske, men ubrugbar som dansk Lærer, og lidt tysk har han altid været”.

[Lærer Jens Christian Jensen, der var uddannet fra Tønder Seminarium i 1884, og som havde været førstelærer og degn i Bevtoft 1902-20, ønskede at blive i dansk tjeneste, men han kunne, som tillidsmandens brev antyder, ikke blive i Bevtoft, men måtte skaffe sig ansættelse nord for Kongeåen, hvor han fik et beskedent embede som enelærer i nærheden af Slagelse].

Eksempel nr. 3 har jeg taget fra Lert kommune (tillidsmand H. Lydiksen):

1. Lærer N. Skov i Over Lert vil nok blive og tror jeg også, at befolkningen vil beholde ham.

Lærer K. Bøhde, Neder Lert, ved ikke, hvad han vil. Arbejder underhånden for tyskheden. En del af befolkningen vil vel nok beholde ham.

2. Nej.

3. Nej.

[Niels Hansen Skov, uddannet fra Haderslev seminarium 1893, lærer Sommersted 1893-97, O. Lert 1897-1933. Han blev altså i sit embede.

Carl Heinrich Anton Bøhde, født 1873 i Borby ved Eckernførde, uddannet fra Eckernførde Seminarium 1894, lærer og kommuneforstander i Lerte 1900-20. Efter Genforeningen flyttede han formentlig sydpå].

De sønderjyske læreres kursus og ønsker

De slesvigske lærere fik i sommeren 1919 en mulighed for at komme på et tremåneders kursus på Statens Lærerhøjskole i København. I første omgang drejede det sig om 82 lærere, men senere fik endnu flere lejlighed til at komme på kursus enten i København eller på seminarierne i Silkeborg og Jelling. Selv om lærerne havde fået de preussiske myndigheders tilladelse til at tage af sted, måtte de tage hjem efter den første måned, da de ellers blev truet med afskedigelse. Efter afstemningen i februar 1920 genoptog lærerne kurset i København. Kurset fik virkelig stor betydning for de tyskuddannede lærere, hvilket bl.a. fremgår af mange lærererindringer.

Kurset på Lærerhøjskolen omfattede både et grundkursus i elementære danske fag, kendskab til dansk kulturliv og muligheden for at møde kendte politikere og kulturpersonligheder. De overværede oplæsning ved kendte skuespillere, var på teaterbesøg, besøgte historiske bygninger i København og var på tur til Helsingør. Hertil kom socialt samvær både med københavnske lærere og med hinanden.

De oprettede under opholdet ”Sønderjysk Lærerforening” med førstelærer Detlef Clausen, Dybbøl, som formand. Foreningen skulle drøfte fælles spørgsmål, såsom løn- og ansættelsesforhold, kursusvirksomhed m.v. Men den egentlige anledning var ansættelsesspørgsmålet. Lærerne følte det urimeligt, at de skulle søge deres egne stillinger og måske blive valgt fra. Mange af dem mente, at de havde gjort en stor indsats under vanskelige forhold.

Støtte fra Danmarks Lærerforening

Den sønderjyske Lærerforening fik støtte fra deres kongerigske kolleger i form af en støtteerklæring fra Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse, som blev sendt til Undervisningsministeriet og til en række skolekommissioner i Sønderjylland. Man bad skolekommissionerne i deres valg af lærere tænke på, hvor ufri den sønderjyske lærer havde været under det prøjsiske styre. Enhver lærer, som hidtil med ”dygtighed har øvet sin gerning uden at være udæskende i national henseende”, burde derfor beholde sin stilling.

De sønderjyske læreres usikkerhed øgedes af, at der gik forskellige rygter i tyske og danske aviser og blade:

1. Bl.a. historier i Wolfs bureau og Schleswigsche Grenzpost om, at alle embedsmænd inklusive lærerne ville blive udvist fra de afståede områder.
2. I Danmark florerede de modsatte rygter, at embederne i Sønderjylland blev besat i det skjulte, eller at kun lærere i Sønderjylland kunne komme i betragtning.

Læreransættelserne 1920

På trods af både den sønderjyske og den kongerigske lærerstands modstand blev der i den sønderjyske skolelov slået fast, at alle de hidtidige lærere skulle afskediges, og at alle stillinger skulle slås op, hvilket skete i Statstidende den 13. juli 1920. Aldrig hverken før eller siden har der været så mange stillinger ledige på én gang i Statstidende: det drejede sig om samtlige embeder i de fire sønderjyske amter både som førstelærere, andenlærere, lærerinder og forskolelærerinder, både i købstæderne, i flækkerne og på landet. Der var med andre ord frit slag på alle hylde.

Hvilke krav blev der så stillet til læreransættelse i Sønderjylland? Bestemmelserne findes i den sønderjyske skolelov af 30. juni 1920 § 16 (jfr. lov 1. maj 1923 § 17):

For at opnå fast ansættelse i den offentlige skole i Sønderjylland kræves ved alle embeder i købstæder og på landet, at vedkommende har taget dansk læreruddannelse eller for forskolelærerindernes vedkommende eksamen fra et dansk forskoleseminarium.

Dette gav fortrinsret til de kongerigske lærere, men de tyskkuddannede lærere fik også en chance, for det hed videre i paragraffens stk. 2:

Lærere og Lærerinder, der er udgået fra seminarier i Sønderjylland, og som er i stand til at yde den påkrævede undervisning i dansk, har samme adgang til lærerembeder, som de ovenfor nævnte lærere og lærerinder.

Desuden blev der krævet 2 års tilfredsstillende lærergerning (ved købstadsembeder og førstelærer- og enelærerstillinger) og 1 år for andenlærere. De førstnævnte skulle desuden være mindst 25 år gamle. I 1923 indsattes et krav om, at alle lærere skulle have dansk indfødsret. Ministeriet kunne under særlige omstændigheder dispensere. Dette fik særlig betydning for læreransættelse ved skoler med tysk undervisningssprog: lærere, der havde eksamen fra et tysk seminarium (altså syd for grænsen), kunne ansættes, når de var hjemmehørende i Sønderjylland, havde dansk indfødsret og efter 1923 desuden havde bestået en særlig prøve i dansk.

Ansøgning, indstilling og ansættelse:

1. Embederne opslås i Statstidende med frist på fire uger.
2. Ansøgningerne sendes af skoledirektionen gennem kommunalbestyrelsen til skolekommissionen.
3. Skolekommissionen holder møde og indstiller tre kandidater.
4. Skoledirektionen vælger mellem de tre indstillede.
5. Ministeriet træffer den endelige afgørelse og har således mulighed for at ændre skoledirektionens valg (gjaldt indtil 1933).

Valgte man så de gamle lærere, eller ansatte man lærere fra Danmark?

L.S. Ravn opgiver i sin oversigt: Tyskkuddannede lærere ved danske kommunale skoler i Sønderjylland 1920-63 (1964), at der i 1920 blev

ansat i alt 250 hjemmehørende og 350 lærere nordfra.

Amtsskolekonsulent Th. Roust opgiver lidt andre tal i ”Nordslesvigs aandelige genforening med Danmark” (1948): henholdsvis 150 og 450. Men resultatet blev i hvert fald, at der efter Genforeningen var to typer af lærere, som måtte arbejde sammen om at få den nye sønderjyske skoleordning til at fungere.

Af Danmarks Lærerforenings publicerede oversigt over alle lærere i Danmark i 1924 (Danmarks Folkeskole 1924. Kbh. 1925) kan man se, hvilke seminarier lærerne i Sønderjylland havde gået på. Af lærerne, der i 1924 var ansat i Haderslev Amts landsbyordnede skoler, havde 13 eksamen fra Haderslev Seminarium, 13 fra Tønder Seminarium og 5 fra Augustenborg Kvindeseminarium – alle uddannet i den preussiske tid. Fra danske seminarier kom 15 lærere fra Jelling, 12 fra Silkeborg og 10 fra Haslev Seminarium. Desuden kom en del lærere fra spredte seminarier over hele landet, hvilket fortæller, at det var en bred vifte af folk fra hele kongeriget, der tog til Sønderjylland som lærere efter Genforeningen.

Ser vi på de købstadordnede skoler, kom der flere fra de tyskuddannede seminarier. Dette var specielt tilfældet ved de tyske kommuneskoleafdelinger. Dette skyldtes, at en række af de tyskuddannede lærere, som enten ikke magtede at undervise på dansk, eller som nationalt set havde en hældning mod den tyske side, foretrak at søge disse embeder. Skolekommissionerne var også mere tilbøjelige til at ansætte sådanne kandidater ved en tysksproget end ved en dansksproget skoleafdeling.

Ved Haderslev Kommuneskoles tyske afdeling var der i 1924 udelukkende ansat lærere med tysk uddannelse, nemlig fra følgende seminarier:

- 7 fra Haderslev
- 4 fra Tønder
- 1 fra Augustenborg
- 1 fra Eckernförde
- 1 fra Berlin
- 2 fra Hannover
- 1 fra Slesvig
- 1 fra Hamburg

De slesvigske og de danske lærere

Normalt lykkedes det at få et frugtbart samarbejde og gensidig respekt mellem de to lærergrupper. De havde nemlig hver deres fordel. Amtsskolekonsulent Ludvig Mortensens tilsynsprotokol over skolebesøg i Haderslev amt 1921-22 (altså lige efter Genforeningen) giver et godt indtryk af de to typer af lærere, henholdsvis de ældre slesvigske og de nytilkomne fra Kongeriget.

Jeg skal her indskrænke mig til et typisk eksempel fra Bjerning Skole, hvor der var en lærer af hver slags:

Den 12. november 1921 var Ludvig Mortensen på besøg i Bjerning, og han skrev efterfølgende i tilsynsprotokollen:

”Der hersker hos Førstelæreren en stiv og stram preussisk Disciplin. Hele hans Optræden er tyskpræget, men Undervisningens Resultater er upaaklagelige.

Andenlæreren flittig, interesseret, endnu noget uerfaren.

Vanskeligheder i Forholdet mellem de to Lærere. Søgt at udjævne dem. Der er intet af Betydning i Vejen, men Gemytterne stemmer slet ikke overens.”

Normalt gik der tre år mellem besøgene, men Mortensen kom allerede igen året efter den 21. november 1922:

”Andenlærer Christoffersen (1. Kl. Dansk + 2. Kl. Dansk): Hans Undervisning er ganske frisk og god, men ikke præget af megen Erfaring og Modenhed. Han synes at staa i et godt Forhold til Børnene og arbejder med Energi.”

”Førstelærer Jürgensen: Religion, Regning: Arbejder uden Varme og Venlighed, brøstigt, meget militært, Børnene er nærmest bange for ham. Resultater, hvad Kundskab og Færdighed angaar, godt.”

[Hans Jürgensen, født 1869, Tønder Seminarium 1892, førstelærer i Bjerning 1905-36;

Magnus Kristian Kristoffersen, født 1898, KFUM's Seminarium, København 1921, andenlærer i Bjerning 1. oktober 1920]

Eksemplet illustrerer forskellen på de to lærertyper.

Den slesvigske lærertype var vant til hård disciplin og indtæring af kundskaber, undervisningen var envejskommunikation. Til gengæld var der ikke problemer med elevernes sønderjyske sprog.

Lærerne fra Danmark var for manges vedkommende unge og uerfarne, de havde problemer med det sønderjyske, og en del af dem manglede i begyndelsen indlevelsen i det sønderjyske samfund. Til gengæld var deres undervisning mindre autoritær, og de talte mere med børnene. I nogle tilfælde fandt forældrene, der var vant til den preussiske undervisningsmetode, undervisningen for løs og disciplinen for slap.

Efterhånden lærte de to typer lærere af hinanden. Mange af lærerne indgik i det lokale foreningsarbejde, og mange af dem blev ledere af det nationale arbejde i sognet.

Konklusion: Der er ingen tvivl om, at den sønderjyske skoleordning med den større beboerindflydelse og det forhold, at en del af lærerne fra den tyske tid fik lov til at fortsætte, bidrog til, at den sønderjyske skole efter 1920 blev en succeshistorie, ja man har ligefrem kaldt skolen for "Genforeningens bedste gave". Havde man afskediget alle lærerne og erstattet disse med folk fra Danmark, havde det utvivlsomt givet store konflikter, som nu hovedsagelig blev undgået.

Erik Nørr

Kilder og litteratur:

Landsarkivet for Sønderjylland.

Hans Jepsen Christensens privatarkiv:

Indberetninger vedr. besættelsen af lærerembeder i Nord- og Mellemslesvig 1919-20.

Haderslev Amts Skoledirektion:

Tilsynsprotokol 1920-44.

Lærerprotokol 1920-56.

Erik Nørr: Genforeningens bedste gave. Skoleordning og amtskolekonsulenter i Sønderjylland og i Danmark 1920-1963. Aabenraa 1963.

Erik Nørr: Hvad kaldte folk til Sønderjylland? Det sønderjyske Ministeriums administration af læreransøgninger 1919-20 (Sønderjyske Årbøger 1995 s. 205-38).

L.S. Ravn: Lærerne i Nordslesvig ca. 1814-1920. 1-2. Aabenraa 1978.

L.S. Ravn: Tyskuddannede lærere ved danske kommunale skoler i Sønderjylland 1920-63 [1964].

Tb. Roust: Træk af sønderjydsk Skoleliv efter 1920 (Nordslesvigs aandelige genforening med Danmark [1948] s. 119-49).

Danmarks Folkeskole 1924. Århus 1925.

ANNE FREDSTED OM SIN LÆRER I NEDER LERTE SKOLE K. BØHDE (omtalt i Erik Nørres artikel)

Anne Fredsted, fødtes i 1895 som den yngste af en børneflokk på 6, gik i Neder Lerte Skole, som ikke lå ret langt fra hendes hjem Flødebøttegård i Neder Lerte. Hun startede sin skolegang på Neder Lerte Skole i 1901, da hun fyldte 6 år.

Hun fortæller om sin skolegang i ”tyskertiden”: ”Vi havde kun tysk. Jeg kom i skole, da jeg fyldte 6 år. Jeg kunne ikke et eneste tysk ord, og min lærer kunne ikke et eneste dansk ord. Men vi lærte af hinanden.

Tyskerne var så kloge, at de sendte de gode lærere til Sønderjylland. Det var deres taktik. I hjemmet lærte vi at hade tyskerne. Det kunne vi ikke rigtig forstå i skolen. Vi blev splittede. Vi havde altså en god lærer. Vi havde kun én lærer, og blev alle 33 børn undervist samtidig.”

Dansk Folkemindesamling Århus interviewede 1972 Edith Aallings mor Anne Louise Autzen, gift Fredsted.

Lorens Caspersen

Sandra Horn, f. 1981, student fra Duborg-skolen 2002. Læser siden 2003 europæisk etnologi, sociologi, kulturmanagement og pædagogik i bifag på Christian-Albrecht-Universität i Kiel. 2006 praktikophold på Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot om skolehistorie.

Som tilknyttet det danske mindretal i Flensborg interesserer hun sig meget for regionens kulturhistorie. For tiden arbejder hun med maritim folkekultur samt med organisation i kultursektoren samt planlægning, finansiering og PR-arbejde vedr. kulturarv.

Peter Dragsbo

SANDRA HORN: FOLKESKOLEPOLITIKKEN I DET TYSKE KEJSERRIGE

Målet for folkeskolen i kejsertiden var en national, samfundsbevarende og moralsk opdragelse af befolkningen. Folkeskolen fungerede på den måde som et væsentligt socialisationssted i den nationale dannelse.

Det tyske rige under preussisk overherredømme ønskede at sikre en fælles national uddannelse i stedet for de tidligere regionale eller konfessionelle særordninger. Dette skete ved, at der blev udstukket ensartede skolepolitiske normer gennem lovgivning og regulativer, der medførte en stigende grad af standardisering. Læreruddannelsen baseredes nu ikke mere, som det ofte tidligere havde været tilfældet, på konfessionelt niveau – dvs. evangelisk-luthersk eller katolsk – men på et nationalt grundlag. Den preussiske standardisering og kontroltvang skal altså også ses som en modvægt mod den tidligere religiøse og statslige opsplitning af det tysksprogede område. På skolens som på andre områder skulle uniformeringen af det offentlige liv skabe en national sammenhørighedsfølelse i en heterogen befolkning. Med indførelsen af folkeskolens „almene anordning over udstyr, opgave og funktion“ i 1872 fik staten den afgørende indflydelse på det tyske skolevæsen, mens kirken som tidligere formynder var trængt tilbage.

Samtidig udviklede folkeskolen sig igennem kejsertiden fra at være et statsligt skolestystem til i stigende grad at være et nationalistisk ideologisk redskab. Det gjaldt ikke blot om at udvikle dannede borgere, men om at skabe et nyt sindelag, der skulle opbygges fra barnealderen. På den måde blev de ældre preussiske og det tidlige kejserriges idealer om en klassisk alment opdragende uddannelse af højeste kvalitet forladt på grund af statens angst for, at udvidelsen af det højere skolevæsen kunne medføre dannelse af et „statsfjendtligt proletariat“.

Især i forholdsreglerne imod uønskede eller udenlandske skole- og opdragelsesmetoder ses tydeligt, hvilke politiske mål Preussen forfulgte. I årene efter 1871 blev især de katolske skoleordninger afviklet, men også de ikke-tyske uddannelser på universiteterne mistede anerkendelse. Skoledirektørerne i de enkelte kredse fik også besked om at bortvise alle fra skolevæsenet, som ikke rettede sig ind efter den nationale preussiske statsideologi.^[1] På den måde var forholdsreglerne mod det danske sprog og andre særordninger i det nordslesvigske skolevæsen ikke specielt målrettet mod den dansksindede befolkning, men led i en generel ideologisk opstramning og ensretning, der i lige så høj grad ramte katolikker, frisindede kredse, polakker og elsass-lothringere.

I en rigstale i 1889 beskrev Kejser Wilhelm II. sine bestræbelser for folkeskolernes udvikling og fremtid. Han ønskede at bruge skolerne som et redskab til at modvirke udbredelsen af socialdemokratisk og kommunistisk tankegang^[2]. Dette svarede til den generelle opfattelse af, at den nationale opdragelse skulle begynde i en tidlig alder og at skolen skulle fungere som en „hovedkampplads“, som skulle modvirke alle „udskejelser i samfundet“. I første linje gjaldt det om at lære ungdommen gudsfrygt og fædrelandskærlighed. Med overdreven ærgerrighed søgte man at disciplinere og kontrollere uddannelserne med henblik på at skabe en ensartet national ungdom, der kunne danne grundlag for Preussens bestræbelser på at blive en førende militær magt i Europa.

I de enkelte skolekommissioners beretninger kan man følge diskussionen om den tyske skolepolitik – især diskussionen om befolkningens behov for færdigheder kontra frygten for, at en for høj

---

1 [1] Baumgart 1980, s. 185

2 [2] Baumgart 1980, s. 196

dannelse for den brede befolkning kunne blive en trussel for kejserstaten. I løbet af industrialiseringen kunne man i det preussiske skolevæsen følge, hvordan der skete en fremme af de såkaldte „kulturteknikker“ læsning, skrivning og regning frem for den tidligere vægt på bibellæsning og repetition af den lille katekismus. Med indførelsen i 1872 af den „almene anordning af folkeskolens udstyr, opgave og mål“ fulgte indførelsen af fag som geografi, læren om frugttræer, kemi og fysik.

En vis naturvidenskabelig dannelse blev i stigende grad anset for nødvendig som grundlag for den nye kapitalistiske økonomi. Siden lagde skolekommissionerne i stigende grad vægt på forskellige former for „fædrelandsuddannelse“, der kunne udvikle det tyske nationale sindelag. Kombinationen af vægten på økonomi, teknik og fremskridt og national ensretning skabte tilsammen den tyske skoles børnefjendtlige og militæragtige opdragelsespraksis.

Det nationale skolebyggeri

Det er tydeligt, at denne politiske-ideologiske ideologi blev integreret i de følgende års skoleregulativer. De preussiske skoler skulle bygges efter fastlagte rammer og byggenormer. Regulativerne indeholder en detaljeret opstilling af standarder, f.eks., hvor brede vinduerne måtte være, på hvilken side af bygningen vinduerne burde sættes, størrelsen af de enkelte skoleborde – hvor man i litteraturen kan finde talrige beregninger af bordets afstand til bænken – samt i det hele taget et væld af forskrifter.

Skolebygningernes arkitektur skulle også i denne sammenhæng fungere som et udtryksmiddel, som markerede magt, disciplin og repræsentativitet. Det arkitektoniske apparat varierede dog med kommunernes finansielle budget. Fra egn til egn og fra tiår til tiår vekslede stilen fra de klassiske stilarter over nygotik til den såkaldte „tyske renaissance“ med dens brug af rundbuer og ornamenten.^{3[3]} Specielt i Nordtyskland prægedes skolebyggeriet i 1890'erne og frem til o. 1910 af den hanseatiske gotik, som også markerede den nye regionale selvbevidsthed – parallelt til de regionale strømninger i andre tyske landsdele. Samtidig skulle skolebygningerne i følge regulativerne i høj grad udformes efter skolernes opgaver og funktioner. Markante var især

de talrige store vinduer, som både skulle sørge for tilstrækkeligt lys og luft i klasseværelserne og fungere som nødudgange. Desuden kan nævnes de repræsentative hovedindgange, de rummelige gange, gulvene af træ eller terrazzo, farverne på vægge og lofter, den moderne belysning osv. osv.

Efter århundredskiftet kom der en reaktion mod de historiske stilarter og det offentlige byggeris „kistestil“. Med „hjemstavnsstilen“ ønskede man at udforme skolebygningerne efter mere „hjemlige“ forbilleder og med en større grad af enkelhed. Arkitekturen blev nu forankret i de forskellige tyske kulturlandskaber, således at man i stedet for det fællestyske lagde vægt på de mangfoldige regional-typiske karakteristika. Gennem hjemstavnsstilen blev skolebyggeriet på den måde i højere grad præget af behagelighed og hygge, svarende til den nye reformpædagogiks idealer.

Skolebygningernes udformning kan betragtes som et spejl, der viser det tyske kejserriges politik og kultur i en tid, hvor statens dannelseskoncept stod i nær sammenhæng med den nationale og militære oprustning. Også senere, især i den nationalsocialistiske tid, blev skolen ligeledes brugt som et ideologisk instrument, hvor man benyttede skolen som en vigtig socialisationsfaktor i håb om at præge befolkningens politiske sindelag. Men kejsertiden er fortsat en vigtig periode for forståelse af den tyske folkeskoles udvikling og rummer mange muligheder for at foretage sammenlignende undersøgelser af undervisningens form og indhold, uddannelsens ideologier og skolernes arkitektur og indretning. Ikke mindst arkitekturen er en spændende indgang, fordi den så tydeligt for øjet giver udtryk for statens selvforståelse og ønsker om identitetsskabelse.

Litteratur:

- Baumgart, Peter: Bildungspolitik in Preußen zur Zeit des Kaiserreichs. Bd.1. Arbeitsgemeinschaft zur Preußischen Geschichte e.V. Stuttgart 1980.*
- Budde, Ferdinand; Theil, Hans Wolfram: Schulen. Handbuch für die Planung und Durchführung von Schulbauten. München 1969.*
- Hartmann, Karl: Schule und Staat im 18. und 19. Jahrhundert. Zur Sozialgeschichte der Schule in Deutschland. Frankfurt a. Main 1974.*
- Hermann, Ulrich: Schule und Gesellschaft im 19. Jahrhundert. Sozialgeschichte der Schule im Übergang zur Industriegesellschaft. Basel 1977.*

Lohmeier, Dieter: Bauen in Backstein. Schleswig-holsteinische Heimatschutzarchitektur. Band 8. Hei de 1989.

Sauer, Michael: VomSchulehalten“ zum Unterricht. Preußische Volksschule im 19. Jahrhundert. Wien 1998.

Scheibe, Wolfgang: Zur Geschichte der Volksschule II. Pädagogische Quellentext e. Bad Heilbrunn 1965.

Schäfer, Jost: Frühe Schulbauten im Rheinland. Arbeitsheft 27. Landschaftsverband Rheinland. Köln 1990.

Schmidt, Rodolf: Volksschule und Volksschulbau. Von den Anfängen des niederen Schulwesens bis in die Gegenwart. Dissertation. Mainz 1961.

Arkivalier:

Kunze, G.C.Th.: Das Volksschulwesen der Provinz Schleswig-Holsteins. Systematische Zusammenstellung der bezüglichen Gesetze, Verordnungen und Erlasse. (3. Bd.) Schleswig 1887. Landesarchiv Schleswig.

Schneider, K.; von Bremen, E. (Bearbeitung): Das Volksschulwesen im Preußischen Staate. Berlin (Verlag von Wilhelm Hertz) 1886.

OVERGANGEN FRA TYSK TIL DANSK SKOLE

Med uddrag af:

„Schulchronik zur Schule zu Süder-Wilstrup“

1881 – 1954

Den 22. juli 1881 udsendte regeringen i Kiel en forordning, hvori det blev bestemt, at alle skoler skulle føre protokol over skolens virksomhed.

Denne forordning gav anledning til, at der også ved Sønder-Vilstrup Skole ved Haderslev blev påbegyndt en ”Schulchronik”, og den blev sirligt ført af skiftende førstelærere lige op til genforeningen i 1920. Fra da af og indtil skolen blev nedlagt i 1954 har førstelærerne tilført bogen nogle kapitler i mere summarisk form.

”Schulchronik zur Schule zu Süder-Wilstrup” opbevares nu i Haderslev Byhistoriske Arkiv, mens en dansk oversættelse findes på skolemuseet i Over Lerte.

I 1945 bad Haderslev Amts Skoledirektion den daværende førstelærer, Viggo Vognsen, om at skrive om forskellige begivenheder vedrørende skolens arbejde og andre forhold i og omkring skolen i tiden efter Genforeningen, bl.a. også fastholde oplysninger, som i fremtiden ville kunne få interesse.

Viggo Vognsen skriver bl.a.:

”De oplysninger, som det har været muligt at få fat på, er dels taget fra skolekommissionens protokol, dels givet af tidligere formand for skolekommissionen og mangeårigt medlem af Haderslev amts skoledirektion, sognefoged Iver Scherrebeck samt hentet fra ”Schulchronik”.

Ved overgangen til dansk skole blev den sidste tyske førstelærer J. Thomsen og andenlæreren Bothmann forflyttet til embeder i Tyskland. Thomsen, der forlod Sdr. Vilstrup d. 1. juni 1920, skrev i ”Chronik” følgende afskedssalut, der i oversættelse lyder: *”Efter at den franske besætning har forladt Haderslev, er den danske besætning draget ind – hvem ved hvor længe (!)”*.

De første danske lærere, der underviste ved skolen, virkede først som vikarer, men blev begge fast ansat, vistnok fra 1. oktober 1920. Førstelærer Peter Kølbæk Hansen, der var rigsdansker, havde været ansat som førstelærer i Nørstoft skole, Sevel sogn, Ringkøbing amt.

Kølbæk Hansen skaffede sig i den tid han virkede som lærer, en god position såvel blandt skolekredsens børn, som blandt den øvrige befolkning. Også uden for skolen gjorde man brug af Kølbæk Hansens arbejdskraft, idet han bl.a. hele tiden var kasserer i sygekassen, de første år tillige dens formand, en periode var han også medlem af sognerådet.

Da Kølbæk Hansen efter lang og svær sygdom døde i september 1943, efterfulgtes han af Viggo Vognsen, der er født i Hoptrup og uddannet på Haderslev seminarium. Viggo Vognsen, der tidligere har virket som lærer i Toftlund, Rødekro og Sommersted, ansattes 1. januar 1944.

Som andenlærer ansattes i 1920 Jens Knudsen Wraa, lærer i Tønder Landsogn. Han var sønderjyde, født 1900 i Kastrup ved Gram. Jens Wraa, der var dimitteret 1919 fra Haderslev seminarium blev i Sdr. Vilstrup til 1. februar 1927, hvorefter han blev enelærer ved Knud skole, Fjelstrup kommune. Han efterfulgtes 1. juli 1927 af Peter Emil Haugaard, Rinkenæs, fra september 1930 til juli 1931. Haugaard flyttede til Knud og Fjelstrup sogn. Han blev efterfulgt af Christian Christiansen, Ørsted, uddannet på Haderslev Statsseminarium, og senere ansat som førstelærer i Bovlund. Den nuværende andenlærer er Johannes Madsen, Herning, dimitteret fra Nørre Nisum 1938.

Da der i 1940 skulle ansættes en andenlærer, var det på tale at ansætte en eksamineret lærerinde. Et flertal i skolenævnet var stemt herfor, men skolekommissionens flertal gik imod forslaget, og sognerådet sluttede sig til dette standpunkt. Som følge heraf må håndgerningsundervisning ved skolen gives af lærerinden i Kjelstrup, ligesom gymnastik-undervisningen for pigerne må gives af en af de mandlige lærere ved skolen.

Børnene.

Antallet af elever i Sdr. Vilstrup var i marts 1921 94 elever. Derefter begyndte det langsomt men jævnt at dale, til det i marts 1927 nåede bunden med 50 elever. En af grundene til nedgangen var den i april 1925 oprettede tyske privatskole. Den sidste halve snes år har elevtallet holdt sig omkring 100.

Rammerne.

Det vil dernæst være naturligt at samle, hvad der foreligger om selve skolen. Af den førnævnte Schulchronik fremgår det, at af den skole, der blev opført i 1841, er der kun lærerboligen tilbage. Denne er nu gennemrestaureret og er nu i to etager. Selve skolen med de to klasseværelser er nyopført i den østlige ende af den gamle lærerbolig i 1879, fra hvilket tidspunkt skolen har været to-klasset. Førstelærerboligen er som følge af restaureringen i 1920 god, hvorimod andenlærerboligen, der ligger over klasseværelserne, ikke er tidssvarende. Den er ganske vist rummelig, men har opgang gennem skolens forstue, og der er meget lavt til loftet.

Skolens omgivelser bærer præg af, at jorden på østkysten er værdifuld, og der er ikke lagt meget jord ud til skolen. Bygningen ligger klods op ad vejen, og legepladsen, der var endnu mindre indtil 1920, er til dels lejet af naboen. Selve den grund, som skolen ligger på, er så lille, at noget af skolebygningen, nemlig en forstue, ligger på lejet grund.

Inde i skolen vil man straks lægge mærke til den smalle gang, som i 2/3 af sin bredde optages af trappen til andenlærerens beboelse. Af klasseværelserne er det ene lyst og venligt, idet det vender mod syd og er godt forsynet med vinduer. Men det andet klasseværelse er mørkt, dels fordi det ligger lavt i forhold til terrænet mod øst, dels fordi hegnet til naboen ligger uden for vinduerne rager højt op. Tilmed er det køligt og

vanskeligt at opvarme, måske fordi det har vinduer både mod øst og nord.

Af specielle undervisningslokaler gives egentlig ingen. Ganske vist findes der ovenover lærerens soveværelser et lokale, som har været anvendt til husflid, men dets værdi som sløjdsal er særdeles tvivlsom, da der kun findes et lille vindue i den ene ende af lokalet, så at der til sløjde ville være ganske utilstrækkeligt med lys.

Gymnastikken har i alle de 25 år måttet foregå i en sal på den tidligere amtsbanestation, der nu er ombygget til Forsamlingshus. Men det er ikke velegnet, for gulvet er meget glat og hårdt, og der er ingen ribber.

Boldspil må foregå på en såkaldt sportsplads, der findes ved kirken, ca. 2 km fra skolen.

Skolevæsenets udbygning.

Udbygningen af skolevæsenet i sognet har været drøftet siden 1938, men da flertallet i sognerådet har set med mindre venlige øjne på planerne om en helt ny skole, er der indtil 1945 ikke foretaget noget. På grund af krigen er der nu mangel på byggematerialer, og for sognerådets flertal er det en kærkommen undskyldning for at undgå at realisere et almindeligt ønske i skolekredsen om at få skoleforholdene moderniseret.

Den tyske privatskole.

Sognet har altid trods den nordlige beliggenhed haft en forholdsvis stor procentdel, som regnede sig til det tyske mindretal. Dette forhold har uundgåeligt haft indflydelse på skolens arbejde. Mulighed for videregående undervisning i tysk eller på tysk har der heller ikke været lagt hindringer i vejen for. Af protokollen ses, at der blev givet en tysk gårdejer tilladelse til at benytte skolen til privat tysk undervisning.

I 1925 oprettedes en tysk privatskole i Sdr. Vilstrup. Af den grund gik 7 børn til den tyske skole. Skolen fik elever fra nabokommunerne Hejsager, Lunding og Hoptrup, og havde de første år op til ca. 50 elever. Dette tal er dog dalet efterhånden som der også i nabokommunerne blev oprettet tyske privatskoler. I 1937 i alt 17 fra Sdr. Vilstrup, men i 1945 er der kun 8.

Til sidst skal det nævnes, at i november og december 1944 blev begge skolens klasser belagt med tysk militær i ca. 5 uger. Undervisningen foregik i den tid i husflidslokalet på loftet. I februar 1945 blev det ene klasseværelse igen optaget af militæret, og i april måned var der ungarere i det ene klasseværelse. Disse blev til efter kapitulationen. Mens Sdr. Vilstrup skole i nov/dec 1944 havde indkvartering i begge klasser, havde den tyske privatskole kun eet værelse optaget, endda et, som man i forvejen ikke havde brug for, da der kun var ca. 18 børn”.

Oktober 1945

V. Vognsen.

redaktion: Bent Aage Jørgensen,

Førstelærer/skoleinspektør ved Vilstrup Skole 1962 til 1999.

ERINDRINGER FRA OVER LERTE SKOLE 1924 – 31

Foranlediget af en opringning fra **Claudine Poulsen, f. Juhl**, vedrørende nogle gaver til Sønderjysk Skolemuseum, besøgte Margit Hagelsø hende d. 2. marts 2006 i hendes hjem i Haderslev.

Det drejede sig bl.a. om noget håndarbejde og skrive- og diktathefter fra hendes skoletid i Over Lerte 1924 – 1931.

Claudine Poulsen 1931

CLAUDINE FORTÆLLER:

Over Lerte Skole

I 1924, da jeg kom i skole, boede lærer Skov og familie i lærerboligen. Fru Skov havde køkken mod syd, ud mod gårdspladsen, der var vores legeplads. Der havde jo været landbrug engang med kreaturer i stalden i udhuset, men nu var der brændsel. Dengang var der ingen kvist på taget, for ovenpå var der kun værelset mod vest ud mod vejen og et pulterkammer mod øst. Vi gik ind ad døren ud mod vejen, for dengang var der ingen dør fra forstuen mod øst, men et stort vindue ud mod haven; døren blev sat i i lærer Nissens tid, og så fik børnene legeplads der, hvor lærer Skov havde køkkenhave. I lærer Nissens tid, fra 1935, blev der lavet om, så hans mor havde soveværelse der, hvor fru Skov havde køkken, og et køkken blev indrettet i ”Sofies værelse”. Desuden havde lærer Nissen spisestue, dagligstue og den fine stue. Fru Nissen underviste pigerne i håndarbejde, for hun havde været lærerinde.

Skoletiden

Da jeg kom i skole i 1924, blev vi i 1. klasse undervist i værelset ovenpå, ud til vejen, og der stod en tavle med 3 ben. Om sommeren flyttede vi ned i forstuen, hvor der var sat nogle bænke op og tavlen med de 3 ben. Det er jo en stor forstue, hvor der også stod en reol til vores træsko, og der var knager til vores tøj. Vi skulle have pusser (indesko) med.

Her blev vi undervist af lærer Skovs datter, Sofie. Hun tegnede sommetider så meget sjovt på tavlen, og så grinede vi jo ad det, men så kom lærer Skov, og så blev hendes tegninger hurtigt visket ud. Hun lærte os mange sange og salmer.

Sofie havde været i gang med at læse til lærer, men så gik det jo sådan, at hun begyndte at få det skidt, vistnok på grund af en stor kærestesorg, og så kom hun hjem. Når hun i perioder ikke underviste os, kom der en dame, og jeg tror nok, de sad deroppe på loftskammeret. Det var synd for Sofie, for jeg synes, hun var sådan et godt menneske.

Til håndarbejde havde vi først Margrethe Nielsen fra gården ”Sjælland”. Vi syede en prøveklud med forskellige sømme og sting i hånden. Vi syede også et forklæde med knaphuller og flæser og bindebånd, alt i hånden.

Efter Margrethe Nielsen fik vi Sofie Skov til håndarbejde, og så fik vi lov til at sy på hendes symaskine inde i skolestuen, først en maskinsyet prøveklud med forskellige sømme og med hulsøm, og da syede vi sandelig mange ting. Jeg syede f.eks. overtræksforklæder til mine små søstre. I strikning begyndte vi helt forfra med at strikke grydelapper.

Lærer Skov

Da jeg havde gået i skole i et år, kom jeg ind i den store skolestue sammen med de andre og blev undervist af lærer Skov. Vi mødte klokken 8 og holdt klokken 12. Så spiste lærerfamilien, og lærer Skov og

Sofie gik en tur op til ”Blå å”, inden de små kom klokken 1 og blev undervist til klokken 4.

Lærer Skov var tysk født og havde først været tysk lærer i Sommersted, før han kom til Over Lerte. Her traf han sin kone, som han blev gift med i 1899. De holdt netop sølvbryllup, da jeg kom i skole i 1924.

Lærer Skov var meget streng med, at vi skulle snakke rigsdansk. Han var efter os med det bløde D, når vi skulle fremsige et salmevers, som vi havde lært udenad. Min far og mor havde jo kun lært tysk, så de kunne ikke hjælpe mig med det, for de sagde f.eks. ”de~~z~~”. Hvis vi stod og lirede noget af, tegnede han store cirkler i luften med sin arm ligesom en slibesten! Han ville have, at vi betonedede det rigtigt, for det skulle være ordentligt dansk.

Han kunne sådan gå og digte, og så skulle vi skrive, hvad han dikterede, f.eks.: *”Morten Hare. I går var Krongård og Christian efter én, og han fik trætte ben og en lang næse, og så satte de sig til at læse længe med deres drenge. Morten Hare, han kunne jo ikke vare sig for at le. Nu skal I se, de to jægere fik en næse så lang som en fanestang”*. Sådan noget skrev vi jo.

Dengang var der jo kun sådan en smal grusvej i Over Lerte, for der var jo ikke noget med asfalt dengang. Over for skolen lå der et lille hus, hvor der boede en, der hed Jørgen, bror til fru Toftman på Blågård, og han blev kaldt Jørgen ”3-fag”. Så en dag dikterede lærer Skov: *”I går kom her en vogn forbi med halm deri, og bondens søn på halmen lå og opad så. Så kom der en grusbil forbi, og halmen skred med sus og dus mod Jørgens hus. Den bondemand sagde et ord, som ej var sandt, om den skrup-lusede jordemodermand”*.

Når vi kom kl. 8, så havde han fyret op med kul fra den store kulkasse af træ, (for han gjorde jo det hele selv. Bordene vaskede han med en spand vand.)

Først sang vi en sang, og han bad en bøn, og så satte han sig ved katederet eller ved den første række og fortalte bibelhistorie. Det havde vi en hel time, men vi læste kun sjældent i de bibler, der var i skabet oppe i hjørnet. Lærer Skov sad sådan og fortalte, og på en måde kan man godt sige, at man så bedre kan huske det. Når han fortalte om

soldaten, der i Getsemane have fik hugget et øre af, så gik han ned til en af drengene og viste, hvordan Jesus satte øret på igen; så kunne vi jo forstå det! Han viste os også, hvordan Moses med sin stav fik havets vand til at dele sig, så israelitterne på deres flugt fra Ægypten kunne gå tørskoet over, mens Faraos hær gik til grunde, da vandene slog sammen om dem.

Nede ved siden af kulkassen var der sådan en gammeldags kontakt. De store drenge stillede sig op i en kæde fra kontakten til kakkellovnen. Den forreste dreng stak en kniv ind ved kontakten, og den sidste dreng satte så skovlen på det stykke blik, der var ved kakkellovnen, og sikken et slag, de fik!

Engang havde en dreng været for fræk og havde selv skullet finde den kæp, som han skulle have klø med. Han var dog ”kommet til” at snitte lidt i den, så da lærer Skov gav ham klø med den, fløj splinterne lige ned i min skrivebog, så der blev en stor blækklut. Lærer Skov sagde ikke noget til klatten, da han fik forklaringen!

I lærer Skovs have var der store æbletræer. Dem har vi skrevet en genfortælling om. Han havde selv plantet et træ af en kerne af et sommeræble, og så blev det til et ”godt, gammeldags vinteræble”, fortalte han. Der var mange æbler på det, og vi fik da nogle engang imellem. Skov fik drengene til at plukke dem for ham, for det var blevet meget stort, det træ, og så holdt han øje med dem, mens de kravlede i træet. De plukkede en stor kurvfuld til ham, som han gik ind med. Så kom hen ud med en lille kurv til de æbler, drengene havde stukket i egne lommer! Jo, på mange måder var han meget retsindig.

Han gjorde også noget for de børn, der ikke havde det så godt. Der var f.eks. fodermesterbørnene på Tågerupgård, som skulle gå hele vejen gennem skoven op til Over Lerte skole. Tænk at skulle gå der i mørke kl. 4 om vinteren! Jeg var ræd for at gå i den skov, for det var sådan noget sært noget. De børn, de flyttede jo så tit, så de fik ikke lært noget. Jeg kan huske, at Sofie sad dernede bagved ved kulkassen og terpede med en dreng, der ikke kunne læse, og hun kunne ikke få ham det lært.

Om sommeren kom der en tante fra København til lærerens og syede fru Skovs og Sofies kjoler om til fine kjoler, som de børn der i Tågerup fik.

Juletræ

Op mod jul glædede vi os til det årlige juletræ, for det gjorde Skovs meget ud af. Sofie øvede med os på noget at optræde med. Jeg kan huske, at min søster og jeg sang noget, og min bror, der er 5 år yngre end jeg, sang selv det første år, han gik i skole. Sofie gjorde også meget ud af at øve oplæsning og små sketcher.

Vi kom ind i den fine stue, og så fik vi alle sammen en pose med rosiner, frugt og fru Skovs bagværk. Det betalte de også selv. Jeg synes, det var virkelig godt. Det var jo en helt anden tid, dengang, en fattig tid, faktisk.

Lærer Skov var da en god pædagog, det var han. Jeg kan ikke lide, de siger alt for meget dårligt om ham, for jeg synes, vi havde det godt nok, vi kunne ikke klage.

P.S. Claudine Poulsens diktat- og skrivehefte og to prøveklude fra skoletiden er udstillet i forstuen på hendes gamle skole i Over Lerte, nu ”Sønderjysk Skolemuseum”.

Margit Hagelso

OM SKOLEN I OVER LERTE FRA 1856 OG SKOLEN FRA 1907.

I året 1856 fik Over Lerte sin egen skole. I 2006 blev den åbnet igen efter en tid at have været anvendt til andre formål. Nu – netop 150 år gammel – fik den en fremtid som skolemuseum.

Den gamle skole blev nedlagt for halvtreds år siden. Skolestuen blev værksted, mens lærerboligen fortsat blev anvendt til beboelse.

Bygningsmæssigt danner skolen en vinkel. Fløjen langs vejen blev

bygget i 1907 og ligner stadig det, den var engang – en skolebygning.

Den anden fløj, den ældste, som ligger øst-vest, og som i mange år har været benyttet til beboelse, ser mere ubestemmelig ud – den er i årenes løb blevet ændret flere gange. Men det var her, der var skole fra 1856, indtil den nye skolestue kom til, og den gamle bygning så kunne benyttes udelukkende som lærerbolig

Disse to bygningsdele udgør nu sammen det nuværende Sønderjysk Skolemuseum.

Den gamle skole.

I den længste del af den gamle skoles tid – fra 1861 til 1888 – var det lærer Veibelⁱ, der var ansat som enelærer her. I hans tid skiftede undervisningssproget fra dansk til tysk, bortset fra i religionstimerne for de elever, som talte dansk hjemme. Af en indberetning fra 1874ⁱⁱ kan man se, at skolen havde elever fra flere kommuner. Formålet dermed var, at de ikke skulle have for langt til skole. Fra Lerte kommune hørte landsbyen Over Lerte til skoledistriktet, fra Ørsted kommune nogle ejendomme uden officielle navne, fra Jels kommune var der Overjels og den østlige del af Troldkær. I Overjels var der 17 husstande, som sendte børn til skole i Over Lerte; blandt dem var gården Farrisgård, og i den omtalte del af Troldkær var der 11 husstande. Fra Højrup kommune var der 11 husstande, her imellem var gården Sættrupgård.

Skolen var énklasset, og eleverne var delt i tre hold. I vinterhalvåret 1873/74 var der på første hold 27 elever, deraf 16 drenge og 11 piger; på andet hold var der 24 elever, 14 drenge og 10 piger, og på det tredje hold var 25 elever, 16 drenge og 9 piger. Der var altså i alt 76 elever i skolen, 46 drenge og 30 piger. De to ældste hold havde 32 ugentlige undervisningstimer, det yngste kun 26. Bortset fra to gymnastik- og håndarbejdstimer blev drenge og piger undervist sammen. Til at

undervise pigerne i håndarbejde havde man en lærerinde; gymnastikken med drengene havde lærer Veibel selv.

Lektion

Ugentid	Mandag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag	Lørdag
10-12	1. Læsning	1. Skolehistorie	1. Læsning	1. Skolehistorie	1. Læsning	1. Skolehistorie
12-14	2. Læsning	2. Skolehistorie	2. Læsning	2. Skolehistorie	2. Læsning	2. Skolehistorie
14-16	3. Læsning	3. Skolehistorie	3. Læsning	3. Skolehistorie	3. Læsning	3. Skolehistorie
16-18	4. Læsning	4. Skolehistorie	4. Læsning	4. Skolehistorie	4. Læsning	4. Skolehistorie
18-20	5. Læsning	5. Skolehistorie	5. Læsning	5. Skolehistorie	5. Læsning	5. Skolehistorie
20-22	6. Læsning	6. Skolehistorie	6. Læsning	6. Skolehistorie	6. Læsning	6. Skolehistorie
22-24	7. Læsning	7. Skolehistorie	7. Læsning	7. Skolehistorie	7. Læsning	7. Skolehistorie
24-26	8. Læsning	8. Skolehistorie	8. Læsning	8. Skolehistorie	8. Læsning	8. Skolehistorie
26-28	9. Læsning	9. Skolehistorie	9. Læsning	9. Skolehistorie	9. Læsning	9. Skolehistorie
28-30	10. Læsning	10. Skolehistorie	10. Læsning	10. Skolehistorie	10. Læsning	10. Skolehistorie

Erlediget den 10/11/1909

Udsnit af timeplan for Over Lerte skole 1909 – I nogle timer havde mange elever samme fag, men var delt i tre hold, I andre timer kunne man have tre forskellige fag.

Omkring selve den stråtekte skolebygning, der rummede både skole og lærerbolig, var der brolægning – mod syd i en bredde af 1,7 m, til de andre sider kun 0,7 m.

Bygningen rummede en skolestue med ydervægge mod syd, vest og nord. I den gamle beretning opgives såvel længde som bredde til 6,85 m, og rummet må således have haft en størrelse af 47 m².

Lofthøjden var 2,70 m, og i de tre ydervægge var der ialt otte vinduer. Stuen, der havde bræddegulv, blev opvarmet ved hjælp af en kakkelovn og var forsynet med en ventil, så der kunne komme frisk luft ind.

Skolestuens inventar bestod af 13 skoleborde med bænke – hvert bord var 2,60 m langt – desuden en vægtavle, en fritstående tavle, et skoleskab og et kateder.

Til brug ved undervisningen var der en kugleramme, en globus, et kort over Europa, et over Slesvig-Holsten og et over Palæstina samt et alfabet, en passer og en lineal. Af andet til undervisningen kan nævnes billeder fra Winckelmann og Sønner, 12 gamle danske læsebøger og

fem tyske, samt to tyske historiebøger, en geografibog og en bog til gymnastikundervisning.

Før man lærte at bruge store plancher, lysbilleder, film osv. i undervisningen, brugte man Winckelmanns billeder – str.ca. 33 cm x 42 cm.

Uden for skolestuen var der et rum på 11 m² til elevernes hovedtøj.

Til bolig for læreren og hans familie var der i stueetagen tre værelser på i alt 36,8 m², som kunne opvarmes. Dertil kom et kammer i gavlen, et køkken, et spisekammer og et pigeværelse.

Gårdspladsen var på 550 m² og blev benyttet både til legeplads og gymnastik. På pladsen var der et stråtekt hus, som læreren kunne benytte til sit landbrug. Her var tærskelo, et rum til opbevaring af korn, en stald til tre køer og en til 2 svin samt en bageovn med forplads. På ydersiden af huset var der et toilet for læreren og to toiletter med to sæder og adskilte indgange for drengene og pigerne.

Lærer Veibel havde en have på 600 m² til sin rådighed. Til hans embede hørte også 2,7 ha agerjord tæt ved skolen. Arbejdet med denne skolejord påhvilede skoledistriktets beboere.

I alt skulle skoledistriktet bidrage med 300 daler (preussiske) til lærerens løn. Foruden de 65 daler, som skolejorden var vurderet til for året 1874, var tjenesteboligen sat til 30 daler og haven til 5 daler. Brændselsforbruget var ansat til 24 000 tørv til en værdi af 24 daler. Desuden skulle læreren have 7 hl rug, 7,2 hl byg, 1800 kg hø og 960 kg halm samt 147 daler kontant. Lærerinden med de to ugentlige håndarbejdstimer havde en årsløn på 12 daler.

Den nye skolebygning

Da den nye skolestue kom til i 1907, var det lærer Skovⁱⁱⁱ, som var ansat ved skolen. Han var der i årene 1893-1933, og bortset fra de dansksprogede religionstimer blev der talt tysk indtil 1920.

I en indberetning fra 1908^{iv} siges om skoledistriktet, at børnene fra Højrup Overskov gik til skole i Over Lerte. Desuden nævnes elever fra Farris, Ørstedmark og Revsømark.

Skolen var stadig énklasset. I vinterhalvåret 1907/08 havde den 63 elever, deraf 29 drenge og 34 piger. Ud over fællestimerne var der stadig to håndarbejds- og to gymnastiktimer.

Om den nye skole berettes, at der var brandsikkert tegltag, og at der uden om bygningen var brolagt i en bredde af 0,75 m.

Til skolen hørte en forstue. Selve skolestuen, som havde bræddegulv, blev opvarmet af en jernkakkelovn. Frisk luft kunne man få gennem skorstenens udluftningsrør og gennem indstillelige trækruder i vinduerne.

Inventaret bestod af 32 skoleborde med bænke, længden var 1,18 m. I Skolestuen var der et kejserbillede, to Lutherbilleder, to spytbakker, en kulkasse, et vaskestel, et termometer, tre sæt gardiner, 2 vægtavler, 2 skoleskabe og et kateder. Og så var der ude i forstuen tre reoler til fodtøj.

Af undervisningsmidler var der bl.a. syv landkort, en globus, en lineal, 10 billeder, fire læsetabeller, to skrivetabeller, en tysk og en dansk bibel, en tysk og en dansk kirkesalmebog, fire dansksprogede bibelhistorier og fem tyske. Til fagene historie, geografi, naturhistorie og fysik var der en "Realienbuch". Desuden var der en katekismus, en regnebog med facithæfte, en bog om missionsarbejde, to om det hellige land, en ABC-bog, en læsebog for begyndere, en bog om tyske stile og to bøger om skolevæsen, deraf en om at undervise i den énklassede skole. Endelig var der kugleramme, læseapparat og 50 mindre skrifter og hæfter samt en violin.

Til elevernes brug var der et elevbibliotek, som læreren havde opsyn med.

Det var læreren, som skulle sørge for skolens opvarmning; det fik han 20 mark om året for. Også rengøringen påhvilede ham.

For rengøringen og til anskaffelse af rengøringsmaterialer fik han 60 mark. For sine to timer håndarbejdsundervisning fik lærerinden nu en årsløn på 46 mark.

Lærerboligen havde 4 værelser og 3 kamre, et køkken, en kælder og en forstue og to vaskehuse, desuden var der brændselsrum og et toilet.

Til brug i forbindelse med landbruget havde lærer Skov svinehus, hønsehus og et rum med kartoffelkælder.

På gårdspladsen, der var på 240 m², var der en vandpumpe, og fordi pladsen også skulle bruges til gymnastikundervisning, havde man her et klatrestativ med stige og stænger, en barre og en ræk.

Lærerens have var nu på 1063 m². Skolejorden var på 2,44 ha; den var forpagtet ud for 200 mark om året.

Af indberetningens økonomioplysninger fremgår yderligere, at Haderslev Bys Sparekasse årligt skal udbetale læreren renterne af 140 mark, som skyldes for ”kapelpladsen”. Det kan nok forklares med, at hans skolejord er blevet formindsket i forbindelse med kirkebyggeriet i 1892.

Til dræningsarbejde har skolen i året 1905 lånt 250 mark i Haderslev Amtssparekasse, deraf er 50 mark betalt tilbage. Til at bygge skole for er i 1907 lånt 3000 mark af Sommersted kirkes kapital. Til Lerte skoleforbund skyldes 1000 mark – også disse penge er lånt til skolebyggeriet.

På denne tid indgår Over Lerte skole i et skoleforbund med skolen i Lerte (Neder Lerte). Skolens kassebeholdning befinder sig derfor hos læreren ved Lerte skole, kommuneforstander Böhde.

- i Peter Nissen Veibel, f. 4.5.1827 i Bovlund, d. 19.1.1901 i Haderslev.
- ii Schul-Matrikel für die Schule zu Oberleerdt, 1874. Haderslev Kredsskoleinspektion, pk. 354. LA, Aabenraa.
- iii Niels Hansen Skov, f. 21.12. 1867 i Haderslev, d. 18.8.1935 i København.
- iv Schul-Matrikel für die Schule zu Oberleerdt, 1908. Haderslev Kredsskoleinspektion, pk. 354, LA, Aabenraa.

Aksel Gyldenkarne

SØNDERJYSK SKOLEMUSEUM

FARRISVEJ 10, OVER LERTE, 6560 SOMMERSTED.

Tlf. 74 82 94 94. E-mail: skolemuseum@mail.dk

Hjemmeside: www.sonderjysk-skolemuseum.dk

Fonden Sønderjysk Skolemuseum har den 1. dec. 2006 følgende *medlemmer*:

Udpeget af Vojens Kommune: ledende sundhedsplejerske Asta Freund, Mosekær 18, Jegerup, 6500 Vojens og driftsleder Jan Christensen, Mosebjergrvej 16, 6560 Sommersted

Udpeget af Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot: afdelingsleder Peter Dragsbo og museumsinspektør Inge Adriansen

Udpeget af Støtteforeningen Sønderjysk Skolemuseums Venner: organist Margit Hagelsø, Kirkevej 5, 6560 Sommersted, tlf. 74 50 50 50, sognepræst Ole Nedergaard, Bålhøjvej 1, Jegerup, 6500 Vojens, tlf. 74 54 06 94 og Bodil Jakobsen(formand) H.P. Hanssensvej 19, 6100 Haderslev, tlf. 74 53 21 01, e-mail: bodiljakobsen@webspeed.dk.

Fondens adresse: c/o Bodil Jakobsen, H.P. Hanssensvej 19, 6100

Haderslev. E-mail: bodiljakobsen@webspeed.dk

Fondens bankforbindelse: B.G. Bank, Østergade 1, 6500 Vojens.

Fondens CVR nr.: 27697461.

Fondens kasserer: Magnus G. Beck, Høgevej 14, 6500 Vojens.

Støtteforeningen Sønderjysk Skolemuseums Venner har den 1.12. 2006 følgende *bestyrelsesmedlemmer*: Aksel Gyldenkarne (sekretær)

Fuglehaven 70, 6500 Vojens, tlf. 74 56 17 33 e-mail:

aksel.gyldenkaerne@mail.dk Viggo Riber-Hansen (formand) Odinsvej

49, 6100 Haderslev, tlf. 7453 4656 e-mail: riberhansen@post.tele.dk,

Carla Kjærgaard, Storegade 30, 6560 Sommersted, tlf. 74 50 42 29,

Christian Pedersen, (kasserer) Skibsholtvej 41, 7120 Vejle Ø, tlf. 75 89

52 36, e-mail: chrh@pedersen.mail.dk, Lorens Caspersen,

(næstformand), Skovsangervej 9, 6500 Vojens, tlf. 7450 7807, e-mail:

LorensCaspersen@post.tdcadsl.dk.

Støtteforeningens adresse: c/o Viggo Riber-Hansen, Odinsvej 49, 6100

Haderslev. *Støtteforeningens Bankforbindelse:* Frøs Herreds Sparekasse,

Moltrupvej 49, 6100 Haderslev. Konto nr.: 9737-0000793159

Støtteforeningens CVR nr: 29739293

Pedel: Christian Kley, Farrisvej 10, Over Lerte, 6560 Sommersted.

tlf. 22 31 90 90.

SØNDERJYSK SKOLEMUSEUM TAKKER FOR STØTTE FRA

Karl Nissen, Vojens
Lions Club, Vojens
Sønderjysk Skoleforening
Dorthea Martensen Sommersteds Fond
Fabriksejer Max Christian Schaumann
og hustru Jensine Schaumanns legat/Fond
Sønderjysk Skolemuseums Venner
Jubilæumsfonden af 1973
Alving Fonden
P.J. Schmidt Fonden
Nordea Danmark Fonden
BHJ-Gruppens Fond
Tuborg Fonden
Lokale-og Anlægs Fonden
Vojens kommune
Grænseforeningen til plancher
H.P. Hanssens Mindefond
Tømmerhandel Poul Davidsen A/S
Aut. El-installatør Peer Olsen
BJ Bolig, Vamdrup
Brødremenigheden, Christiansfeld
Haderslev Stillads v/ Bjørn Andersen, Niels Finsensvej, Haderslev
Jørgen Verner Bertelsen, Sommersted Maskinfabrik
Malermester Peter Carstensen
Museum Sønderjylland- Sønderborg Slot
Svendborg Museum
Og:
de mange frivillige fra Støtteforeningen Sønderjysk Skolemuseums
Venner

